

Tématem poslední, čtvrté kapitoly jsou ekonomické vztahy mezi Ruskem a střední Evropou. Rusům se navzdory značnému úsilí nepodařilo vybudovat obchodní loďstvo, a do světového obchodu se tak zapojili prostřednictvím cizích obchodníků. Stellner ve své práci poukazuje na to, že Středoevropané zaujali po Britech druhé nejvýznamnější postavení v ruském zahraničním obchodě i v budování ruského průmyslu. Založili jedny z prvních manufaktur v Rusku, šířili nové technologie a postupy v jednotlivých průmyslových odvětvích, hráli nezastupitelnou úlohu při rozvoji hornictví i hutnictví. Na rozdíl od Britů se němečtí obchodníci v ruské zemi usazovali natrvalo a přijímali poddanství, což jim dovoľovalo využívat mnohých výhod jako snížení vývozních cel či možnosti působit v maloobchodě.

Na základě rozsáhlého studia pramenů dospěl Stellner k závěru, že v 18. století přicházeli do ruské říše Středoevropané rozličného původu, a to především pod vlivem manifestů ruských panovníků kolujících po Evropě. Ty vybízely Evropany k příchodu do Ruska pod slibem řady výhod a svobod. Jednalo se o vědce, vojáky, obchodníky, řemeslníky, umělce a v neposlední řadě také o šlechtice působící především v ruské státní správě, kultuře, diplomacii a armádě. Silné vazby se střední Evropou měl především panovnický dvůr, jehož členové pocházeli převážně z německých zemí. S touto oblastí je pojily nejen dynastické vazby, ale také vzdělání. Mnoho ruských šlechticů a členů panovnické rodiny totiž studovalo ve střední Evropě nebo mělo německé vychovatele. Stellner zjistil, že Středoevropané přicházeli do Ruska z různých důvodů, ať už politických, hospodářských, náboženských, osobních či kariérních. Mnozí z nich se v Rusku usadili natrvalo a přijali poddanství, někteří se vrátili zpět do své rodné země. Cílem ruských panovníků byla podle autora kromě modernizace ruské říše také kolonizace řídké obydlených oblastí a zároveň kultivování zaostalého ruského venkova. Němečtí kolonisté, kteří byli usazováni převážně v Povolží a Černomoří, však žili ve svých osadách separovaní od okolního ruského prostředí. Zachovali si svůj rodný jazyk, zvyklosti i náboženské vyznání a pro ruské nevolníky se tak nemohli stát kýženým vzorem.

Modernizace ruského impéria, která byla zahájena za vlády Petra I., byla podle Stellnera specifická násilným prosazováním reformy shora a soustředěním se na šlechtu, jež byla nucena sloužit státu, vzdělávat se a osvojovat si evropskou kulturu. Stellner ve své práci zdůrazňuje, že v Rusku v 18. století nedošlo k demokratizaci, liberalizaci, ani k podpoře středního stavu, ale naopak k upevnění samoděržavného a nevolnického systému bránícímu formování společnosti svobodných občanů. Středoevropané umožnili Rusům zapojit se do celoevropské kulturní a vědecké

sféry, sehráli důležitou roli prostředníka, pomocníka a vzoru při modernizaci školství, vědy, kultury, armády a hospodářství. Avšak většina reform, které proběhly v Evropě, nebyla v Rusku uskutečnitelná. Šlechta si uchovala svá stará práva i zvyklosti a změny, k nimž v zemi došlo, měly pouze dílčí charakter. Stellner si klade otázku, zda lze ruské panovníky 18. století označit za osvícenské, a odpovídá na ni záporně. Ruské osvícenství podle něj bylo pouhou „mytologickou inscenací státní moci“. Nejblíže se definici osvícenského panovníka přiblížila Kateřina II., ale v jejím případě se jednalo spíše o dílčí pokusy zavést osvícenské ideály v kultuře, vědě a školství, ale žádné důsledné politické reformy, které by bylo možné označit jako osvícenské, zavedeny nebyly.

Autor ve své knize plně zodpověděl všechny otázky, jež si vytyčil v úvodu. Zajímal se nejen o angažovanost Středoevropanů v carské říši, ale sledoval také působení Rusů ve střední Evropě. Ve své práci kombinoval chronologickou a tematickou metodu zpracování a při svém výzkumu pracoval s mnoha rozličnými prameny osobní i úřední povahy, dobovým tiskem a odbornou i populárně vědní literaturou. Kniha přináší ucelený obraz o vztazích Ruska a střední Evropy v 18. století na poli kultury, vědy, školství a hospodářství.

Veronika Lhotáková

Gertraud MARINELLI-KÖNIG,
Die böhmischen Länder in den Wiener Zeitschriften und Almanachen des Vormärz (1805–1848). Tschechische nationale Wiedergeburt, Kultur- und Landeskunde von Böhmen, Mähren und Schlesien, kulturelle Beziehungen zu Wien, Teil II: Sprachwissenschaften, Philosophie, Ästhetik, Rhetorik, Geschichte, Bildungsinstitutionen.
Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2013,
LV + 706 s., ISBN 978-3-7001-6839-3.

V prvním dílu publikace, jež byla vydána v roce 2012,¹ byly zdůrazněny poznatky, jež deklarují sounáležitost literatury vycházející v českých zemích s rozvojem kultury a vědy v rakouské monarchii. Je tak vymezen společný komunikační prostor vytvářející se v této části střední Evropy. Druhý díl prokazuje souborem bibliografických položek ve vídeňských časopisech důležitou prostředkující úlohu Vídně pro

¹ Recenze prvního dílu publikace byla otištěna ve Slovanském přehledu 98, 2012, č. 3–4, s. 343–349.

šíření jednotlivých poznatků o slovanských literaturách a jazycích v rámci rakouských zemí a spojuje je se zájmem o podporu vzdělanosti a kultury v habsburské monarchii a s ambicemi o politickou a kulturní prestiž v Evropě. Širší zájem o slovanský svět je ve vídeňských časopisech zafixován do kladného postoje k rozvoji české literatury a slavistiky. Zájem o habsburskou monarchii jako celek dokládá zpracování informací a zpráv z jednotlivých zemí monarchie, jež jsou uveřejněny v jednotlivých dílech této příručky. Vydány byly již svazky *Polen und Ruthenen* (Wien 1992), *Die Südslaven* (Wien 1994), *Oberungarn (Slowakei)* (Wien 2004), k nimž byly přiřazeny svazky *Russland* (Wien 1990) a *Nachträge* (Wien 1998).

V konkurenci s početní převahou jazykově německých tisků v německých zemích se stala literatura vydávaná ve slovanských jazycích v monarchii visitkou kulturního vzestupu habsburského státu jako celku a jejího podílu na knižní produkci. Tyto tendence byly nepochybně prospěšné rozvoji literatury v českém jazyce, zejména v Čechách. Ale také návodem, jak posílit rozvoj kultury slovanských národů v zemích monarchie. Péče o český jazyk a výsledky české literatury a vědy se staly vzorem pro kulturní rozvoj v jiných slovanských prostředích v monarchii. Produkce církevních textů ve Vídni pro pravoslavné obyvatele na Balkáně měla pak omezit dovoz ruských tisků.

Pro českou historiografii je důležitý soupis statí, zpráv, informací a statistických čísel ve druhém dílu, který přináší údaje, jež nejsou k nalezení v časopisech domácích a rozšiřuje tak autorskou a pramennou základnu k poznání zájmu o české dějiny a kulturu. Autory byli nejen redaktoři a spolupracovníci žijící ve Vídni, ale také dopisovatelé z Čech, Moravy a Slezska. Hledisko teritoriální přítom určilo, že dílo jednotlivých autorů je zařazeno rovněž ke kulturnímu okruhu, k němuž náležejí svým původem. Pro soupis bylo excerpováno 51 vídeňských periodik. Zařazeny mezi ně nebyly vídeňské časopisy v českém jazyce. Jednotlivé položky z nich zaznamenal Josef Jungmann v *Historii literatury české. Aneb soustavný přehled spisů českých s krátkou historií národa, osvícení a jazyka* (Praha 1849, 2. vyd.). Úplný soupis periodik vycházejících v českém jazyce ve Vídni pořídil František Štědrónský, *Zabraněná krajanská noviny, časopisy a kalendáře do roku 1938* (Praha 1958).

Zájem o znalost českého jazyka podporovalo zavádění výuky českého jazyka do vojenských škol, na vysoké školy a do škol středních a stále rostoucí počet českých triviálních škol na českém a moravském venkově.

Pozornost čtenářů vzbudila zpráva uveřejněná ve *Vaterländische Blätter* v roce 1812. Informovala o změnách ve výuce českého jazyka na univerzitě ve Vídni, v níž Jan Nepomuk Norbert Hromádka ohlásil, že rozšíří ve srovnání s přednáškami své-

ho předchůdce Josefa Valentina Zlobického svoje přednášky. Neomezí se na výuku českého jazyka, přednášku bude věnovat také české literatuře a srovnání českého a ruského jazyka. Zároveň uvedl, že v příštím roce začne vydávat ve Vídni politicko-literární noviny, v nichž hodlá působit na kulturní poměry v české společnosti. Vyslovil také přání, aby rakouští patrioti, ať jde o Němce nebo Maďary, souhlasili s tím, že mu při vydávání českých novin budou nápomocni radou a pomocí Češi. V té souvislosti vysoce ocenil rozvoj českého spisovného jazyka a péči o něj. Upozornil na starý překlad *Bible* do staroslovanského jazyka moravskými věrozvěsty a češtinu označil za jeden z nejstarších slovanských spisovných jazyků. Zdůraznil také, že císař Karel IV. doporučil kurfiřtům, aby dali svoje syny češtině vyučovat. K její vyspělosti přispělo podle jeho názoru, že čeština se stala již ve středověku v Čechách kancelářským jazykem u dvora a v úřadech vrchnostenských a městských.

Hledáme-li faktory, které přispívaly k šíření zájmu o českou minulost a literaturu v cizím jazykovém prostředí, nelze opomenout úlohu dobového romantismu. Náměty z české minulosti a staré pověsti spolu s látkou folklorní lákaly čtenáře. Vnímán byl také duchovní pokrok, oceňovány byly překlady z cizích jazyků do češtiny, česká krásná literatura a mezi ní i tvorba dramatická. V divadlech ve Vídni byly hrány i české hry (Klicpera). Vzepjatý český historismus, připravený vědeckou prací období osvícenství, podporoval zájem o minulost země, o stýkání a potýkání českých panovníků s vládci rakouských zemí a později o společný úděl národů v monarchii.

Kritická historiografie o minulosti Českého království a její výsledky spolu s edicemi pramenů nalézala ve vídeňských časopisech značný ohlas, zvláště také proto, že G. Dobner, F. M. Pelcl a J. Dobrovský měli v Čechách a na Moravě v době předbřeznové úspěšné pokračovatele. Náleželi k nim I. Cornova, V. Hanka, A. Boček, F. X. Richter, A. V. Šembera, J. M. Schottky, K. I. Woltmann, X. M. Millauer, W. Dinzenhofer, F. X. Tvrдый, A. Ficker, H. G. Meynert, G. Wolny, G. Th. Glückselig a další. Události z českých dějin byly uváděny v kalendářové podobě v ročenkách a v některých časopisech pravidelně doplňovaly údaje z dějin monarchie v dílech rakouských a českých historiků. Zaznamenány byly také publikace k českým dějinám vydaným v cizině. Tak tomu bylo mj. i v případě knihy francouzského historika I. E. Dumonta de Florgy *Histoire de Bohême*. Soustavně byly sledovány spisy Dobrovského k dějinám českého jazyka a české literatury, k mluvnici staroslovanské, cyrilometodějské misii a slavistice. Trvalého ocenění se dostávalo F. M. Pelclovi. Pelclovo vydání Balbínova spisu *Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica, praecipue Bohemica* (1775), které vzbudilo u dvora Marie Terezie senzaci a bylo za-

kázáno (pražský cenzor byl zbaven úřadu), bylo veřejně oznámeno v roce 1809 v *Intelligenzblatt zu den Annalen*. Pelclovy *Geschichte der Böhmen* se dočkaly nového vydání v roce 1817. Trvalou stálicí se stal ve vídeňských časopisech svými archeologickými pracemi J. E. Vocel. Bohatě je rovněž zpravodajství o archeologických nálezích v Čechách a na Moravě. Nejvyšších met se však dostalo dílu Františka Palackého *Geschichte von Böhmen Bd. I-III* (1836–1845), jež bylo anoncováno ještě před vydáním prvního dílu v roce 1836. Ve zprávě otištěné v *Allgemeine Theaterzeitung* z 15. července 1833 byla uvedena jako nepravdivá informace, že Palacký narazil na překážky a naopak zdůrazněno, že má přátelskou podporu významných činitelů a literární elity v Praze. Zprávu o vydání prvního svazku přinesl již 5. října 1836 *Telegraph*. Recenzi z pera Johanna G. Mailátha otiskl v následujícím roce *Wiener Zeitschrift*. V *Jahrbücher der Literatur* 1837 týž referent konstatoval, že české země mají paměťhodnou minulost a Palackého dějiny jsou trvalým ziskem pro její poznávání. Ve *Wiener Zeitschrift* se v tomtéž roce psalo, že v pražských učených kruzích vyvolalo dílo sensaci. *Recensent* uvedl, že čeští stavové Palackého pověřili výsáním českých dějin ve čtyřech či pěti svazcích od časů nejstarších po novou dobu. Referenty byl v časopisech kromě Mailátha Jernej Kopitar a Uffo Horn. Horn v časopise *Humorist* (1838) poznamenal, že je jako Čech na Palackého dílo pyšný. Současně byla za šťastnou označena Palackého myšlenka vydávat samostatně prameny k českým dějinám. Ve *Wiener Telegraph* a *Wiener Zeitschrift* byl v roce 1838 oceněn přínos Palackého edice *Literarische Reise nach Italien im Jahre 1837 zur Aufsuchung von Quellen der böhmischen und mährischen Geschichte*. O málo později byla vysoce hodnocena edice *Archiv český, čili Staré písemné památky české i moravské* (1842, zpráva o vydání v *Allgemeine Theaterzeitung* v roce 1841 a v *Österreichische Zeitschrift* roku 1845). Vydávání *Archivu* bylo v *Österreichische Zeitschrift* označeno za šťastnou myšlenku a pevný základ historické práce. Je vhodné připomenout, že rozvoj české historiografie podporovala Česká královská společnost nauk a vydavatelská činnost Českého zemského muzea v Praze. Se jménem Palackého současníci spojovali snahy o zvědečtění historické práce. V souvislosti s dílem Palackého *Geschichte von Böhmen* je vhodné upozornit, že ve vídeňském časopise *Archiv für Geschichte* byla v roce 1821 otištěna programová studie profesora obecných a vlasteneckých dějin na olomouckém lyceu Josefa Leonarda Knolla *Mittelpuncte der Geschichtsforschung und Geschichtschreibung in Böhmen und Mähren, als Einleitung in die sieben Bücher Mährischer Geschichte*. Plán neuskutečnil a v stati není blíže vymezen. Upozornil tu na některé české a moravské kronikáře a konstatoval, že jejich výklad byl poplatný jejich dobovému náboženskému pře-

svědčení. Pozdější kritik Palackého heuristickou základnu k výkladu českých a moravských dějin neobohatil.

Plného vědeckého uznání dosáhly práce slavisty Pavla Josefa Šafaříka *Slovanské starožitnosti* (1837) a ve vídeňských časopisech byly také recenzovány překlady této knihy do polštiny, ruštiny a němčiny. Rozvoj slovanských studií podněcoval také za hranicemi monarchie zájem o současné poměry ve slovanském světě. Josef Chmel upozornil v *Österreichische Blätter* v roce 1845 na Jordanovy *Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft*, vycházející od roku 1843 v Lipsku, a na rozvoj literatury v slovanských jazycích. Vybízel rakouské Němce, aby nezůstali jen diváky, ale připojili se k badatelům o slavistických tématech. Tomu však bránila v Čechách nejen nedostatečně rozvinutá vědecká základna a její provinciální ráz na německé straně, ale také její vydělování z celozemského svazku. Ve stále větší míře pronikaly do vídeňských časopisů informace o tvorbě české a její úrovni. Nechybělo také konstatování, že podíl Němců v Čechách na literatuře klesá. Toto zjištění je v souladu nejen s faktem, že čeština a česká literatura byla ve středu vědecké pozornosti, jež vyvrcholila v slovníkovém díle Josefa Jungmanna *Slovník česko-německý* (Praha 1835–1851). Již první díl označil J. E. Vocel v *Blätter für Literatur zur Oesterreichischen Zeitschrift* v roce 1835 za dílo, jímž se český národ může srovnávat s kulturními národy Evropy. Vytkl zároveň jeho význam pro rozvoj českého jazyka. Naplní se tím i záměr vlády z roku 1816 zvýšit znalost českého jazyka v úřadech. Bylo zdůrazněno, že v něm učitelé na gymnáziích v Čechách a na Moravě dostávají do rukou dílo, které prospěje jazykovému vzdělávání mládeže. Rozšiřoval se tím i účinek staršího Jungmannova spisu *Slovesnost, aneb, Zbírka příkladů s krátkým pojednáním o slohu* (1820), 2. vydání s názvem *Slovesnost, aneb, Náuka o výmluvnosti prosaické, básnické i řečnické se sbírkou příkladů v nevázané i vázané řeči* (1845). Rozvoj české jazykové kultury považoval Vocel za prospěšný rovněž z důvodů psychologických. Staré lidu určené povídky o čarodějích a loupežnících je třeba nahradit v úřadech sebevědomím těch, jimž je čeština jazykem mateřským. Jazykové vzdělání je k tomu dobrým předpokladem. Potřeba znalosti češtiny stoupala také ve Vídni, kde rostl počet přistěhovalců z českých zemí, zvláště z Moravy. Referent v *Mitteilungen aus Wienn* v roce 1833 v té souvislosti uvedl, že čeština se šíří zejména z pražského centra, avšak zároveň ocenil zásluhu učitele českého jazyka na vídeňské univerzitě profesora J. N. Hromádka a jeho jazykově český časopis. Litoval, že časopis přestal vycházet a těšil se, že bude k dispozici Jungmannův slovník. Zdůraznil, že čeština je také jazykem, jehož znalost pomáhá při četbě polské literatury.

Autorkou shromážděné doklady z vídeňských časopisů vedou k poznání, že české kulturní a vědecké snahy byly ve Vídni považované za důležitou součást vědeckého a kulturního snažení v monarchii. V Čechách byla od dob osvícenství budována základna pro kritická studia bohemistická, slavistická a historická, která byla s to konkurovat institucím ve Vídni. Na prvním místě je třeba ve Vídni uvést katedry na univerzitě. Úzkým spolupracovníkem pražských přátel při zpracování pramenů ve Vídni se stal profesor českého jazyka a literatury Moravan Josef Valentin Zlobický. S Dobrovským se ve Vídni stýkal znalec staroslovanského jazyka Bartolomej (Jernej) Kopitar. Byl také recenzentem jeho stěžejního spisu *Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris* (1822). Ještě v roce 1822 o něm referoval v *Archiv der Geographie a v Jahrbücher der Literatur* a zůstal ve Vídni strážcem Dobrovského vědeckého díla a pokračovatelem.

Forum vídeňských časopisů přispělo k rozšíření znalosti soudobých výsledků české vědy, literatury a kultury v prostředí slovanských národů monarchie a pomáhalo rovněž k jejich uvedení do znalostí o Slovanech ve světě. Předbřeznová epocha, pro niž nebylo charakteristické již jen snažení o rozvoj univerzit jako středisek vzdělání pro státní úředníky, jako tomu bylo v době josefinské, položila základ také pro rozvoj slavistiky ve Vídni. V českém prostředí, kde se úkolu záhy ujaly instituce zemského charakteru, se podařilo s jistým předstihem vytvořit základnu, která předcházela vývoji po roce 1848, kdy v nových podmínkách se pamatovalo také na rozvoj vysokých škol jako základny pro vědeckou práci. Čeština se ukazovala jako potřebná i pro studium rakouských dějin. Zatímco v recenzích o Palackého *Geschichte von Böhmen* se nesetkáme s výtkami, ojedinělá oprava se týká záměny míst v Rakousku (Gmunden místo Gmünd ve 3. díle spisu), nechyběla upozornění na nedostatečnou znalost českého jazyka a realit z české minulosti v literatuře německé. Proměnu v postojích k české literatuře a jejím snahám lze ve vídeňských časopisech sledovat ve 40. letech, kdy Karel A. Vinařický uveřejnil příspěvek o českém původu vynálezce knihtisku Johanna Gutenberga. Dal podnět k polemikám, které našly místo také v pražských českých časopisech (*Květy, Věsta, Vlastimil*). K polemice vedlo rovněž tvrzení Jaroslava Vřátka, že vynálezcem bleskosvodu je moravský farář Prokop Diviš, nikoliv Franklin. Národní revnivost mezi Němci a Čechy vyjádřil autor stati *Slavische Übergriffe* v časopise *Zuschauer* (1845). Češi si prý přisvojují Uhra Zrinského, Gutenberga, velkou pýchu Němců, a pokukují také po Lutherovi s odůvodněním, že Wittenberg byl slovanský a jeho předchůdcem byl Slovan Jan Hus. Slovanský původ přiznávají Liviovi a Justinianovi. Satirou je článek v časopise *Humorist* (1847), v němž se praví, že objevitelem Ameriky nebyl Janovan

Kolumbus, ale jakýsi Kolumbatsch z Jeníkova (Jenikau). Takový výsměch lze ovšem sotva srovnávat s tím, že ve vídeňských časopisech byl vysoce hodnocen přínos české historiografie, slavistiky a bohemistiky k rozvoji vědeckého bádání v českých zemích a tím i v monarchii.

Doklady, jež autorka připravila pečlivě k vydání, jsou svědectvím růstu kritického bádání o minulosti českých zemí a jejich kultury a o úloze vídeňského časopisectví v rámci zemí habsburské monarchie. Poskytují látku z denního života a osvětlují postoje společnosti a veřejného mínění ke vztahům mezi jednotlivými národy. Posilovaly vědomí sounáležitosti národů v habsburském státě.

Zdeněk Šimeček

Sorbisches Kulturlexikon,

Franz Schön – Dietrich Scholze (eds.) – Susanne Hose – Maria Mirtschin – Anja Pohontsch (spolupracovníci), Bautzen, Domowina Verlag 2014, 579 s., ISBN 978-3-7420-2229-5.

V březnu roku 2014 vydal kolektiv autorů pod vedením Franze Schöna (lsrb. Franc Šěn) a Dietricha Scholzeho (lsrb. Dietrich Šolta) z Lužickosrbského institutu v Budyšině *Lužickosrbský kulturní lexikon*.¹ Dokončením tohoto projektu byl splněn důležitý úkol moderního sorabistického výzkumu posledních desetiletí. Lexikon je psán vědecky, obsahuje však také více než sedm set barevných i černobílých fotografií, obrázků a map, které publikaci zpřístupňují i pro širší veřejnost. Jazykem práce je němčina, což nám ukazuje, že lexikon je určen pro nejširší odborné i laické publikum v Německu i v zahraničí, nikoliv pouze pro poměrně úzkou skupinu sorabistů. Na projektu se podílelo 84 badatelů z Německa (Lužičtí Srbové a Němci), Polska a Česka (jediným českým autorem je zde etnolog Leoš Šatava), a to literární vědci, historikové, jazykovědci, etnologové, archeologové a kulturologové. Lexikon obsahuje celkem 230 hesel z oblasti hornolužického i dolnolužického kulturního života v minulosti a přítomnosti.

Takto rozsáhlá odborná sorabistická publikace encyklopedického charakteru vychází vůbec poprvé. Ve 30. letech 20. století začal hesla předpokládané příručky lužickosrbské encyklopedie připravovat český sorabista Josef Páta (1886–1942).

¹ Již 26. dubna 2014 prezentovali lexikon oba hlavní autoři v pražském Lužickém semináři na pozvání Společnosti přátel Lužice.